

Лютый Т. В.

УКРАЇНСЬКЕ НІЦШЕАНСТВО

У статті розглянуто основні принципи появи та формування «українського ніцшеанства» на межі XIX–XX ст. Автор досліджує історичні, культурні, літературно-критичні, ідеологічні й мистецькі виміри рецепції Ніцше в Україні.

Ключові слова: філософія Ніцше, український модернізм, критика культури, націоналізм, індивідуалізм.

Нинішній стан української рецепції Ніцше є лише зародковим. Про це свідчить навіть брак розвідок, що висвітлюють провідні доміанти Ніцшевого філософування. Трапляються спорадичні дослідження, присвячені проблемі суб'єкта, нігілізму, сенсу життя, тілесності, музичній творчості у Ніцше чи постмодерному тлумаченню його філософії [див.: 36]. Деякі з них ретрансльовані із західних або російських студій і слугують авторам дороговказами для їхніх викладів і побіжних ілюстрацій.

Утім, нема на що нарікати. Витоки проблеми, на нашу думку, лежать передовсім у текстологічно-перекладацькій площині. Спадщина Ніцше, докіль якої досі тривають суперечки, практично недосяжна для україномовного читача. Звісно, тепер неважко спізнати ці твори в оригіналі чи в перекладі «ходових» мов (безмаль не тотально – російською, почасти – англійською). Та одним із наріжних пунктів осмислення ніцшеанства має стати спільність термінології, якою послуговується український дослідник. Якщо її не буде – ми й надалі користуватимемося розхожими стереотипами.

Отож, маємо лише децицю перекладеного текстологічного арсеналу. Це «Так казав Заратустра» (пер. А. Онишка) й «Антихрист» (пер. П. Тарашука). Останній іменується «Жадання влади», бо перекладач, мабуть, використовував видання тих часів, коли автор «Антихриста» ще не бачив його окремою працею [24]. Видано «Потойбіч добра і зла» та «Генеалогію моралі» в перекладі А. Онишка [23]. Донедавна український читач послуговувався кількома фрагментами з «Народження трагедії» в перекладі І. Герасима [21], однак після виходу друком першого тому «критично-наукового видання» праць філософа в рамках «Ніцше-проекту» в перекладах К. Котюк і О. Фешовця [22], куди увійшли, крім «Народження трагедії» та творів базельського періоду 1870–1873 рр., ще й чотири «Невчасні міркування», здавалося, що справа, нарешті, зрушила з мертвої точки. Втім, в очікуванні дру-

гого тому минуло вже сім років. До слова, подібний російський проект виявився куди успішніший – видано майже половину.

Та, щоби уникнути зайвого моралізування, спробуймо окреслити способи вираження ніцшеанства в українському контексті, дослідивши кілька його вимірів. Але що розуміти під «українським ніцшеанством»? Найперше – рецепцію філософії Ніцше в різних сферах українського культурного буття. Важливою нині є не так адекватність відтворення Ніцшевих ідей, як евентуально-показові коефіцієнти їх переломлення і сприйняття: заперечення, полеміка, способи трансляції, рівень дискусії й осмислення, врешті, передумови появи цього дискурсу в Україні.

Історико-філософський пролог

Власне, свідчень суто філософського осмислення філософії Ніцше в Україні й досі нема. Принаймні нам невідомі монографічні праці, які охопили б філософську спадщину Ніцше, а не покликалися б на її певний аспект. Однак треба згадати оглядову розвідку Володимира Жмира «Слідами Ф. Ніцше по Україні» [36, с. 229–278] і статтю Ігоря Бичка «Ніцше в Україні» [5], в яких хоча й проводяться мало не радикальні паралелі, проте усвідомлюється їхній методологічно-допоміжний характер. Називаючи Ніцше мислителем, який подужав понад 200-літню традицію західноєвропейського Просвітництва й запропонував антираціоналістичну, антимеханістичну, екзистенціальну програму, І. Бичко акцентує близькість українського та німецького менталітетів, хоч і розуміє її відносність. Адже ж західноєвропейське духовне життя формується у раціоналістично-систематизованих координатах, закарбованих у натуралістичній програмі Просвітництва; натомість українська культура віддавна тяжіє до елліністично-візантійської парадигми, орієнтуючись на софійно-діалектичні, екзистенціальні, ірраціонально-містичні мотиви, спрямовані на «внутрішню» людину. І все ж,

переконаний автор, це лише схема, а справжня історія завжди складніша: саме риси «ареопагітичного» неоплатонізму, гадає І. Бичко, стали засадничою аналогією (але не тотожністю) між німецьким і українським менталітетом, чільною ознакою якої є *апофатика* з її запереченням позитивних (дискретно-речовинних) параметрів буття й орієнтацією на особистісний спосіб осягнення світу. Приміром, Д. Чижевський виявляв спільні мотиви у німецьких містиків і Г. Сквороди, а містико-екзистенціальні настрої останнього досі вбачають у схильних до романтизму українських письменників, як-от «міфотворця» Т. Шевченка чи деміурга фантастичних образів М. Гоголя.

Ніцше також не цурався міфологічного мислення на противагу науково-діалектичному. Проте апофатика – не зневажливе спростування, а своєрідне діалектичне взаємоперетворення: *заперечення й утвердження, децо і ніцо*. Схожим є трактування активного нігілізму: переоцінка цінностей Ніцше – не тотальне зведення буття до небуття, а звільнення від того, що шкодить утвердженню життя.

Втім, умовність пропонованої схеми відчутна в українській рецепції Ніцше, що сягає початку ХХ ст. Маємо справу радше з *перетвореними формами* ніцшеанства, ніж із достеменним віддзеркаленням його доктрини. Але буквальне відтворення було б менш повабним. На додачу: різною мірою відгукнулися тут німецьке, російське й польське ніцшеанство. Основу цієї рецепції склала ідея піднесення української національної свідомості, суттєво залежна від волюнтаристичного складника.

Таким чином, узагальнює І. Бичко, діячі української культури, прямо чи опосередковано прийнявши замисел про владний і залежний стан у людському суспільстві й відмінності між цими морально-ціннісними настановами, сконцентрувалися на застосуванні ідей Ніцше в культурно-історичному та соціально-політичному вимірах. Як це відбувалося, спробуємо з'ясувати на прикладах «українського ніцшеанства».

Літературно-художні візії

Передовсім варто вказати на розвідку Соломії Павличко [25], без якої не обходиться жодна згадка про «українське ніцшеанство» (хоча її праця зачіпає проблему побіжно). Авторка розглядає означений феномен як один із центрових моментів у координатах українського модернізму на зламі ХІХ–ХХ ст., де Ніцше проголошується основним інспіратором поширення філософії песимізму, декадентства і критики моралі: «Про Ніцше поступово починають говорити буквально всі, але знання його ідей, як правило, неглибокі... Більшість його ідей були неприйнят-

ними для демократів-народників..., а популярність – тимчасовою» [25, с. 46–47]. Справді, Ніцше був натхненником антинародницьких теорій. Але, хоч як парадоксально, в його філософії черпали насагу суперечливі філософські й соціально-політичні течії та рухи – навіть ті, щодо яких він перебував у непримиренній опозиції.

Заледве не першою українською ніцшеанкою була Ольга Кобилянська. Її зацікавлення Ніцше випереджали збіжні тенденції в російській літературі. Письменниця виховувалася в німецькому дусі, німецькою ж писала свої «марлітівські» (жіночий роман) оповідання, а згодом створила образ сильної аристократичної героїні, котра воліла належати до великого та вільного народу. Це стосується центральної ідеологеми психологічного твору «Царівна», який, щоправда, є обертоном до Ніцшевого антифемінізму на кшталт: «Йдеш до жінки – візьми канчука!»

На думку Лесі Українки, творчість Кобилянської виявляє прагнення до ідеалу «надлюдини». Утім, сама Кобилянська висловлюється обережніше: «Щодо Ніцше, то правда, що він мене займав своєю глибиною й деякими думками на будуче, але щоб я так дуже віддавалася впливу цього модного філософа, то ні. Попросту з причини, що не могла його дістати, і деякі місця були мені “затуманні”... отже, пишучи всі свої дотеперішні твори, я писала їх без впливу Ібсена або Ніцше, хіба що в “Царівну” вклала деякі його гарні, великі й далекосяглі цитати. Читала би-м його і тепер, але лише по-українськи, та що в нас нема жодних перекладів чогось справді великого – так не читаю» [11, с. 217].

Як помічає Марко Павлишин, критики по-різному оцінили ніцшеанські мотиви «Царівни». Осип Маковей, зокрема, побачив «добрий вплив» Ніцше, бо той «навчав її [Ольгу Кобилянську. – Т. Л.] дивитися на людей з вищого, більш ідеального становища» [19]. Натомість Агатангел Кримський дивувався, що авторка, обстоюючи права жіноцтва, переймається філософом, який уславився антижіночими афоризмами [12]. У радянському літературознавстві, для якого навіть згадування про Ніцше без ритуальних прокльонів було майже незбутнім, на диво, деінде визнавався його «нетривалий» вплив на Кобилянську [26, с. 78–80].

Зневагу до Ніцше бачимо в Івана Франка, який унаслідок своєї «немодерності» напучує Кобилянську за впадобу занепадницького модернізму [26, с. 67–68]. Франко ніби не помічав кризи своєї доби й уважав незначними її виразників: «Хто не пише в дусі Ніцше, не йде слідами Бодлера, Верлена, Метерлінка, Ібсена й Гарборга, той не писатель, той не варт доброго слова» [37, с. 35]. Він готовий асоціюватися з модерною (позитивістською) програмою посту-

пу, але не мистецьким модернізмом, в якому бачить оспівування занепаду.

М. Павлишин зауважує, що Франкове судження про Ніцше як «правильне», а Кобилянської як «хибне» стає домінантним у радянські часи [26, 24]. Утверджується думка, що письменниця запозичує поодинокі фрази Ніцше, лише посилюючи свій вокабуляр; ідеться про недостатнє розуміння нею глибини символів і задумів німецького мислителя.

З великою мірою вірогідності припускають, що Кобилянська добре знала твір «Так казав Заратустра», з якого взяла чимало цитат до гуморески «Він і вона» з її рефреном: «Чоловік – то щось таке, що його треба поборотися». Їй відомий «Присмерк кумирів» (цитати в «Царівні» відлюнюють критикою європейської культури й релігії). Але докладніше її ознайомлення з творами Ніцше відбулося після 1895 р. завдяки працям Георга Брандеса («Люди і твори») та Гуго Каца («Світогляд Ніцше» і «Невчасні міркування»). Серед ніцшеанських мотивів Кобилянської – надлюдина, імператив перемоги над собою, образ полудня як символ розквіту людського потенціалу, «вища людина» й «людина юрби» тощо. Водночас письменниця глузує з прямого прийняття ніцшеанства. У її творах проступає полеміка з Ніцше: це стосується поняття *ressentiment* як злості в поєднанні з заздрістю. У «Царівні» відчутна спроба реабілітації ресентименту – образа, гнів і біль героїні нерідко перетворюються на бажання помсти і зловтіхи, яке схвалює авторка. Звучить мотив самоупокорення. Та ніцшеанство Кобилянської виявляє належність до європейського інтелектуального простору, увиразнює людські сподівання й незатишність, хоча декларує песимістичний образ дійсності, нечулої до людських чеснот і силкувань [26, с. 84–142].

У листуванні з товаришкою Леся Українка прокоментувала своє ставлення до Ніцше: «Я не поділяю Вашого ніцшеанства, бо сей філософ ніколи не імпував мені *яко філософ*: його ідеал *Urbemensch-a*, тієї “Blonde Bestie” якось не чарує мене» [25, с. 48]. Утім, С. Павличко вбачає негрунтовне уявлення про Ніцшеву філософію в Л. Українки, увиразнене в кітчево-вульгаризованому сприйнятті (співець аморалізму, руйнівник цінностей). Разом з тим дослідниця зауважує, що «сліди впливу Ніцшевого естетико-індивідуалістичного поривання відчутні в теорії Лесиного “новоромантизму”, в її антихристиянській критиці (“Одержима”, “У катакомбах”)... Культурний синтезизм “вічного повернення” і діонісійська концепція Ніцше відлюнюють в її “Лісовій пісні” й “Оргії» [5, с. 156].

Збіжним у позиціях Л. Українки та Ніцше є критика християнства. У листі до А. Кримського вона пише: «В найдавніших пам’ятках, в “подіях

апостольських”, в листах апостола Павла, в автентичних фрагментах первісної галілейської пропаганди я бачу зерно сього рабського духу, сього вузькосердого квієтизму політичного, що так розбуявся дедалі в християнстві... Комунізм первісного християнства – се фікція... “Анархізм” християнства теж невисокої проби, се просто неосвіченість і невихованість політично безправної маси, що може увити собі тільки утопію... Коли що надається до широкій ідеалізації в первісному християнстві... те нове для античного аристократичного світу почуття всепрощаючої симпатії, що так красило відносини Христа до його зрадливих і тупих учеників» [35, с. 155–156].

Натомість на думку Оксани Забужко, Лесине «духовне дисидентство» завдячує більше гностичним і маніхейським джерелам, «ніж ніцшевському “антихристиянству” (її з Ніцше духовні й інтелектуальні пошуки точилися хоча й паралельними, проте різними шляхами)» [10, с. 156]. Це показово ще й з огляду на її захоплення Вагнером і розчарування в останньому з боку Ніцше.

Критично-модерністська маніфестація

На початку ХХ ст. популярність Ніцше зростає в Західній Україні. Але його ідеї були недовчені чи засвоєні в «розбавленій» формі й допасовувалися до різних контекстів. Він радше сприймався як творець надлюдина, ніж вісник базових людських інстинктів. Відображення популярності народницьких соціально-естетичних цінностей і вихолощених ніцшеанських ідей розкидано всією українською літературою початку ХХ ст. У багатьох творах помітна тема конфлікту між індивідом, творчою особистістю і суспільством. Для молодих модерністів Ніцше був зброєю проти народництва й етнографічного примітивізму [41, с. 266–267]. Так, у статті «Молода муза» [18] представник однойменного львівського літературного угруповання (1906–1909) Остап Луцький окреслює проблему настання культурної кризи й появи людини без віри та надії: ніцшевський «Заратустра» «звернув увагу всіх, що з ним стрічались, на те, що наблизився час аналітичної контролі для багатьох наших понять про найбільш інтересні для нас життєві справи...» [25, с. 127–128]. До поєднання Ніцше, Ібсена й Метерлінка з традиціями рідної культури закликав й інший «молодомузівець» – Богдан Лепкий.

Інтерес до Ніцше, вочевидь, спостерігався в суміжних краях – зокрема, у Польщі, де з іменем Ніцше пов’язували «індивідуалізм і похідні від нього поняття й постулати» і де «саме завдяки цьому індивідуалізму став можливим контакт модерністів із романтичною традицією» [40, с. 44]. Натомість неоідеалізм росіян, підмічає С. Павличко, не надто виявляється в україн-

ській критиці. Цей вплив поступово згасає і з боку польського модернізму. Однак українське знайомство з Ніцше відбувається з другорядних джерел (популярних статей, рефератів, аналітичних коментарів – не завжди адекватних): «Деякі найважливіші твори Ніцше на теми естетики й моралі (“Народження трагедії, або Еллінство і песимізм”, “Весела наука (*la gaya scienza*)” та ін.) цілком залишилися поза увагою» [25, с. 132–133].

«Молода Польща» може похвалитися глибокими знаннями німецького філософа, але й тут його ідеї часто залишалися «недочитані» або ж сприйняті «неоднозначно»; можливо, тому «у літературній критиці раннього польського модернізму (як, до речі, й українського) панувала думка про те, що Ніцше вплинув на свою епоху не так світоглядом і філософськими ідеями, як стилем своїх писань, специфічною побудовою філософського висловлювання» [40, с. 56, 69].

Автори київського журналу «Українська хата» (1909–1914), що підхопив заклик «Молодої музи» до творення нової артистичної культури й чий модернізм С. Павличко кваліфікує як суто ніцшеанський, обстоювали переконання, що тільки індивід здатен змінити й скерувати загал особистим учинком або мистецтвом. Нація потребувала очільників у борні, консолідації й виробленні політичної теорії. І хоча у своєму вихідному пункті ніцшеанство було антинаціоналістичним і антиіндивідуалістичним, на сторінках «національно-антидемократичного» журналу «Українська хата» ім'я Ніцше зустрічається неодноразово.

Так, Микита Сріблянський (Шаповал) посилається на концепцію трансформації цінностей Ніцше, спрямовуючи її проти «змасовіння» культури. Виступаючи теоретиком «історичного нігілізму», він застосовує до проблеми минувшини метафору «порожнього місця» [32] і стверджує, що підґрунтя української культурної традиції зникає, звільняючи місце для інших цінностей. Сріблянський пропонує ідеал сучасної людини без звернення до минулого, творячи алюзію до поняття *надлюдини* з атрибутами свободи особистості, цурання масового людства, нищення колишніх вартостей, з ідеєю культурної довершеності [2].

Андрій Товкачевський рецензує переклад книжки Ганса Файгінгера (Vaihinger) «Фрідріх Ніцше – його філософія», а в праці «Проблема культури» обґрунтовує тезу про «свободу від» і «свободу для», наголошуючи на індивідуальній цінності культури. Артгим Хомик переймається проблемою «масової» людини й «знівелюванням індивідуалізмів». Христя Алчевська у статті «Два вороги міщанства» описує проблему «вищої» й «нижньої» культур крізь призму процвітаючого/«міщанства» щодо вчення самого Ніцше.

«Смерть Бога» як межову ситуацію людської духовності означали Агатангел Кримський, Гнат Хоткевич [1], Михайло Яцків [5, с. 153–156]. Неоромантик Микола Вороний, торкаючись питання моральних засад, зізнавався: «я таїв у собі глибоко на дні якість релігійне почуття чи релігійне сприймання світу, а разом з тим марив про Ніцшевого *Übermensch*'a! – горду надлюдину, що відкидає рабську науку християнства» [33, с. 10]. Олексій Плющ [29] виокремлював феномен «людини-помилки»: важливе місце в його художній інтерпретації ідей Ніцше посідав релігійний аспект, особливо опозиція Христос/надлюдина, а персонажі – позначені ознаками нігілістичного естетизму [34].

Вплив ніцшеанства особливо позначився на творчості «хатянина» Миколи Євшана (Федюшки) та його концепції нової культури, що пов'язана з проблемою творчості окремої індивідуальності. Недарма «на регістрах духовної величі та аристократичної досконалості Євшан сприймав вольову надлюдину Ніцше» [39, с. 5]. З цих позицій він критикує малоросійщину, ліричну прозу, натуралізм, емоційність письменства. У програмній праці «Проблеми творчості» Євшан виголошує: «Вже Ніцше замітив, що в наш вік праці мистецтво має значення лиш остільки, оскільки стає *забавкою з конечности*, що тепер естетичну потребу в вищому стилі відчувають тільки виїмкові одиниці. Забрало соціальної атмосфери, нав'язаної подувами творчості, а тільки в такій атмосфері можуть зродитися великі люди і великі думки. Одним словом – творець мусів серед таких обставин сучасної філістерської культури скапітулювати, мусів признати себе безсильним, немічним» [8, с. 12]. І далі: «Таким чином творчість являється в житті і одиниці великою реальною силою, коли усвідомити її в стремлінні до витворення в собі святого, мудреця і артиста, які – по бажанню Ніцше – були б завершенням культури і виявили силу людського генія» [8, с. 16].

У Євшана Ніцше згадується часто, хоча й без конкретних посилань на праці. Щоправда, навіть коли немає прямого згадування, ніцшеанський дух у Євшана повсякчас присутній. Характеризуючи творчість Т. Шевченка, він акцентує на стихійній, антиінтелектуалістській рисі, що близька німецькому мислителю. З типом нового творця Євшан пов'язує хист осягати власний профетизм і неможливість уникнення суперечливостей духу, здатність узяти на себе тягар всесвітнього терпіння, виявляти «твердість супроти самого себе», засвідчувати «антиромантичне самолікування» (*antiromantische Selbstbehandlung*) і любов до своєї долі (*amor fati*). Для нього «зрозуміло, чому Штірнер або Ніцше остаточно прийшли до того, що на пункті поезії стали нігілістами, “невіруючими”. Вони мусіли

зрезигнувати з тої поезії, яка стала виразом міщанських почувань, виразом гуманістичних стремлінь людства, – в якій філістер почав установляти вже свої зручно перепаковані канони» [7, с. 226–227].

Отже, «нова естетична культура як нова цінність постає для Євшана, подібно до того, як це ми бачимо в Ніцше, *метафізикою культури*, що її український критик мислить близькою до релігії та розгортає в аспекті проблематики сенсу буття» [5, с. 152–153].

Ідеологічний пароксизм і самопошуки митця у трагедії культури

Дієвішого й нігілістичнішого вигляду ніцшеанство набуло в особі Володимира Винниченка. Як показує Володимир Панченко [27], це стосується передовсім його літературної творчості, якій закидали імморалізм та індивідуалізм. Симвіоз ніцшеанства й соціалізму (анекдотичне поєднання, що відобразилося у Винниченковому вподобанні революційної трансформації життя для «нової людини») збурював дорікання від українофілів і демократів усіх штибів. Щонайперше це стосувалося роману «Чесність з собою» (1910).

У 1913 р. з'являється стаття Павла Христюка «В. Винниченко і Ф. Ніцше» [38]. Її автор сперечається з категоричним твердженням Єфремова про те, що від шукання Винниченком нових форм життя «штучністю відгонить і вигаданим намислом». Христюк визначає (за Файгінгером) три періоди філософії Ніцше, враховуючи зміну поглядів: шопенгауєрівський, «позитивістський», владний. Звідси провідні тези, що витворюють ходову когнітивну мапу ніцшеанства: перевага сильного над кволим, «надчоловік», теорія аристократів, «перетворювання вартостей» тощо. Утім, автор наполягає, що підхожий переказ часто-густо дає змогу сприймати думки Ніцше «прямолинійно і грубо». «Отже, нічого дивного не було б, – зауважує він, – коли б і в українській літературі сучасна перспектива “переоцінювання вартостей” в області моралі зробилась принадною і притягла до себе уми оригінальні і самостійні... Власної, національної філософської думки ми не маємо, – другі, більш сильні своїм духом нації ведуть перед в цьому... то пак із загальносвітовою філософською думкою... ми поставлені навіть в необхідність так чи інакше відгукатися на те, що твориться поза нами» [38, с. 286].

Однак Винниченко, провадить автор, хоч і відкидає дещо анахронічне, подекуди не спроможний проблематизувати нового, а отже, лише генерує невиразні вартості й пропонує новочасні етичні засади як узвичаєні. Так трапилося з тезою про «чесність із собою», здатною схибити в пере-

конання «усе дозволено». Правило «чесності перед собою» Христюк віднаходить у Ніцше і Достоевського. Але в нього «лишається вражінне, що Винниченко, як учень, слухняно й на віру прийняв деякі думки Ніцше і постарався їх тільки переказати устами своїх надуманих героїв, а не втілити в художні образи... Немає художньої правди ні в житті цих героїв Винниченка, ні в їх філософії. І Ніцше вони можуть нагадувати нам хіба як карикатура на останнього» [38, с. 291, 293].

Справді, твори Винниченка рясніють образами, в яких важко розмежувати соціалістичні та ніцшеанські мотиви: Мартин («Дизгармонія»), Мирон Купченко («Чесність з собою»), Вадим Стельмашенко («По-свій»). Вони наявні здебільшого на рівні ледь прихованих цитат, що тримаються напоготові для полемічних діалогів. Імовірно, Ніцше залишався в рецепції письменника лише детонатором, який давав можливість вибухати цілком іншим силам. Що ж до перекладу «Так промовляв Заратустра», над яким Винниченко працював, сидячи у київській в'язниці, то він, мабуть, був лише тлумачною версією.

Радикальнішого характеру (порівняно з модерністською критикою) впливи Ніцше набувають у консервативній ідеології В'ячеслава Липинського, що принципово заперечувала егалітаризм із його культом низького й домінування над винятковістю. Речник так званої хліборобської ідеології, Липинський розкриває її доміанти в почуванні відмінності та ієрархії. Крім того, така ідеологія потребує своїх провідарів – «людей, що посідають спільні риси й спільні і ірраціональні хотіння з масою, але відрізняються від неї більшою активністю, більшою жадобою до влади та, що за цим іде, – більшою здібністю до боротьби, ризику і самопосягати» [15, с. 123].

Консерватизму Липинського властива критика демократизму, позбавленого авторитету. В образі сильної людини прозирає позірна подібність із ніцшеанським ідеалом могутності: «Провідник мусить сміло йти вперед і вести атаку, а організація підпирає його ззаду так, щоб він дійсно міг розвалити тих, хто в даний момент держить владу» [14, с. 201].

Прямі посилання на Ніцше як натхненника спостерігаються у фундатора українського інтегрального націоналізму Дмитра Донцова, котрий визначає свою позицію як принциповий антиінтелектуалізм. Розрізняючи між націоналізмом і народництвом, він уподібнює їх агресії й пасивності, вірі та знанню, догматизму й релятивізму. Не вдаючись до порівняння переконань В. Липинського та Д. Донцова, а надто до розгляду суперечок між ними, покличемося на коментар Михайла Сосновського [31], який вказує, що саме Липинський вперше наголошував на бракові «вольовитості» в українській спільноті, яким пояснював її нездатність до самовиховання і само-

вдосконалення. Хоч учення Липинського волюнтаристичне, він урівноважує його апеляціями до розуму чи моралі.

Донцов такого врівноваження не прагнув. Зіставляючи націоналізм і провансальський світогляд, він відтіняє гуманність, «толеранцію», солідарність, взаємну любов останнього і не скупиться на ніцшеанські терміни: плебс, фелахи, «євнухи і кастрати». Супроти декадентського світогляду провансальства і мудрості «під'яремних биків» виступали Леся Українка, Шевченко, Гоголь і Куліш. Загалом, «народ є для всякої ідеї, чи в її статичному, чи в динамічному стані – чинник пасивний, той, що приймає. Чинником активним, тим, що несе ідею; тим, де ця ідея зроджується, є – активна, або ініціативна, меншість» [6, с. 73].

Попри те, що Донцов не виробив певної філософської системи, його думки спрямовувалися на виявлення осередків занепаду, елімінація яких, можливо, дала б змогу українській нації втриматися на плаву світового політичного виружиття. Плекання ідеї «великої політики» проступало й у Ніцшевій спробі соціально-політичної інтерпретації концепту «воля до влади»: «Донцова захоплював у Ніцше перш за все ідеал “надлюдини”, у якій найкраще мала б виявитися “воля до влади”, і цим ідеалом Донцов керувався, оформлюючи свій ідеал “сильної людини”» [31, с. 653]. Для формування свого ідеалу Донцов засвоює ніцшеанське розуміння морального релятивізму. Мабуть, таке некритичне наслідування в подальшому призвело до суголося поглядів Донцова з авторитарними рухами, як от гітлеризмом [31, с. 671].

У 1920-х рр. українським письменникам-емігрантам «Празької школи» часом вдавалося перетворити націоналістичний дух попередників, а водночас – уникати народництва і скеровувати увагу до питань культури. Їхні світоглядні настанови зустрічали виклики трагічної дійсності (історичної та цивілізаційної). «Пражани» не протиставляли себе знеособленій юрбі (як «хатяни»), а культивували інтелектуальну наснагу. Так, через посередництво Донцова, але поза його романтично-догматичною пасіонарністю Євген Маланюк адаптує естетичні судження Ніцше. Він доповнює войовниче діонісійство розважливим аполлонізмом, зміщуючи акценти в царину мистецтва: «Головними чинниками мистецької (та й всякої) творчості є емоція та інтелект, чуття і думка, серце і розум. Ці головні чинники віддавна усимволізовано іменами античних богів Діоніса і Аполлона. Індивідуальність творця, його роля і характер якби регулюють співдію цих двох основ, що в коленій творчій одиниці співіснують не в однаковій пропорції і лише винятково являють образ рівноваги» [20].

У тогочасній Україні усталювалися літературно-мистецькі тенденції, що відповідали обом означе-

ним настановам. Перша – представлена футуризмом Михайля Семенка, який уособлював тип вольової «залізної людини» з мистецькою нігілістичною платформою. Відгомін образу «надлюдини» (проводиря мас) з позицій націонал-комунізму відчутний і в творах Миколи Хвильового. Його «божевільна любов до життя... співзвучна з *amor fati* Ніцше... Якщо в Ніцше любов до життя пронизана мотивами порятунку європейської культури від низинних псевдо-цінностей, то у Хвильового ця ж проблема акумулюється в турботу про свою багьківщину» [9, с. 158].

Друга – інтелектуально зважений неокласицизм із неквапливими ритмами, паузами, мовчанням. Приміром, Максим Рильський переосмислює Ніцше як мислителя, який перетворюється на внутрішнього супутника, а не завзятого руїника. У збірці «Синя далечінь» (1922) поет присвячує філософові сонет, сповнений сяючих аполлонічних барв [30].

Це властиво й тодішній інтелектуальній прозі. У героїв Валер'яна Підмогильного постає бажання теоретизувати, а згадка про Ніцше має додати ваги міркуванню: «Адже я теж колись був ніцшеанець і навіть анархіст, – мовить товариш Безпалько з роману «Невеличка драма». – Надлюдина – ну, чим це не привабливе?» [28]. Чимало ніцшеанських мотивів подибуємо в героях романів Віктора Домонтовича. Думки Зини Тихменєвої про свою винятковість, пошуки себе, утвердження антиморалізму можна тлумачити як трансформацію Ніцшевого закликку «стань тим, хто ти є» [3].

Яким же в підсумку постає «українське ніцшеанство»? До перспективних ознак варто зарахувати: прагнення пошуку сильної людини; проблему свободи особистості та її місця в суспільстві; критику обскурантизму; осмислення кризових моментів історії; відкритість до інтерпретації та полеміки; діагностування умов культури; переоцінку ролі моралі та релігії; усвідомлення трагедійності буття; актуалізацію питань творчості; пошук рівноваги між інтелектуальністю і волюнтаризмом. Але під питанням лишаються: карикатурність, поверховість і брак аналітичності; недостатнє вивчення джерел; вибірковість, використання розхожих характеристик і понять; зосередженість переважно на стилістиці, а не ідеях; парадоксальні поєднання соціалізму, комунізму, націоналізму з ніцшеанством; слабкий розвиток позицій; нестримність і надмірність суджень.

Отож, кажучи словами Віталія Табачковського: «Менше екзальтовано-патетичних кваліфікацій “Ох, Ніцше!”, “Це ж так незвично, так епатажно!”. Натомість – більше розважливого теоретичного вивчення того, що ж насправді вніс Ф. Ніцше у практику філософування...» [36, с. 5].

1. [Архівні матеріали]. Розвідка Гната Хоткевича «Гадки про ідеали Ніцше». – Центральный державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 688. – Оп. 1. – Спр. 32. – 10 арк.
2. Бабич С. Діалектика «порожнього місця»: рецепція культурної давнини українському модернізму / С. Бабич // Слово і час. – 2002. – № 6. – С. 8–15.
3. Белімова Т. В. Дискурс Ф. Ніцше як один із дискурсів тексту роману Віктора Домонтовича «Дівчина з ведмедиком» / Т. В. Белімова // Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – 2003. – Вип. 14. – С. 7–11.
4. Бичко І. Ніцше в Україні / І. Бичко // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 9–10. – С. 154–177.
5. Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискусія раннього українського модернізму / Т. Гундорова. – К.: Літопис, 1999. – 297 с.
6. Донцов Д. Ідеологія чинного націоналізму / Д. Донцов // Націоналізм: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид. – К.: Смолоскип, 2006. – xlv, 684 с.
7. Євшан М. Грицько Чупринка / М. Євшан // Критика; Літературознавство; Естетика / М. Євшан. – К.: Основи, 1998. – С. 224–234.
8. Євшан М. Проблеми творчості // Там само. – С. 12–17.
9. Ємельянова Н. М. Філософська рефлексія української інтелігенції (Доба «розстріляного відродження») / Н. М. Ємельянова // Вісник Донецького університету. – Сер.: Гуманітарні науки. – 2008. – Вип. 1. – С. 156–163.
10. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій / О. Забужко. – К.: Факт, 2007. – 640 с.
11. Кобилянська О. Слова зворушеного серця: Щоденники. Автобіографії. Листи. Статті та спогади / О. Кобилянська. – К.: Дніпро, 1982. – 359 с.
12. Кримський А. «Царівна». Оповідання Ольги Кобилянської [1896] / А. Кримський // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах / упоряд. Ф. П. Погребенник та ін. – К.: Держ. вид-во худ. літ-ри, 1963. – С. 36–38.
13. Куличенко Л. К. Ніцшеанство / Л. К. Куличенко // Українська радянська енциклопедія: у 12 т. – 2-ге вид. – Т. 7. – К.: Головна редакція УРЕ, 1982. – С. 390.
14. Липинський В. Мораль і політична дія / В. Липинський // Консерватизм: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 1998. – С. 196–201.
15. Липинський В. Універсалізм у хліборобській ідеології / В. Липинський // Там само. – С. 120–132.
16. Лубківська О. Моделі вияву ніцшеанської філософії в українській літературі / О. Лубківська // Сучасність. – 1995. – № 4. – С. 144–147.
17. Луців Л. О. Кобилянська і Ф. Ніцше [1928] / Л. О. Луців // Література і життя: Літературні оцінки / Л. Луців. – Джерсі Сіті: Свобода, 1975. – С. 151–178.
18. Луцький О. Молода муза / О. Луцький // Діло. – 1907. – 18 листопада. – С. 4–5.
19. Маковей О. Ольга Кобилянська (Літературно-критична студія) [1898] / О. Маковей // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах / упоряд. Ф. П. Погребенник та ін. – К.: Держ. вид-во худ. літ-ри, 1963. – С. 44–67.
20. Маланик Є. Франко незаний / Є. Маланик // Книга спостережень / Є. Маланик. – Режим доступу: <http://www.ukrlife.org/main/evshan/malaniuk2.htm>. – Назва з екрана.
21. Ніцше Ф. Народження трагедії / Ф. Ніцше // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 1996. – С. 42–54.
22. Ніцше Ф. Повне зібрання творів: Критично-наукове видання: у 15 т. / Ф. Ніцше; упоряд. Дж. Коллі та М. Монтінарі; ред. укр. вид. О. Фешовець. – Т. 1: Народження трагедії; Невчасні міркування I–IV: Твори спадку 1870–1873. – Львів: Астролябія, 2004. – 770, XII с.
23. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі / Ф. Ніцше; пер. з нім. А. Онишка. – Львів: Літопис, 2002. – 320 с.
24. Ніцше Ф. Так казав Заратустра; Жадання влади / Ф. Ніцше; пер. з нім. А. Онишка та П. Тарашука. – К.: Основи; Дніпро, 1993. – 415 с.
25. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: монографія / С. Павличко. – К.: Либідь, 1999. – 447 с.
26. Павлишин М. Ольга Кобилянська: прочитання / М. Павлишин. – Х.: Акта, 2008. – 357 с.
27. Панченко В. Творчість Володимира Винниченка 1902–1920 рр. у генетичних і типологічних зв'язках з європейськими літературами / В. Панченко // Електронна бібліотека ОНБУ Кіровоград. – Режим доступу: <http://library.kr.ua/books/panchenko/index.shtml>. – Назва з екрана.
28. Підмогильний В. Невеличка драма / В. Підмогильний // Електронна бібліотека української літератури. University of Toronto. – Режим доступу: <http://www.utoronto.ca/elul/Pidmohylnyi/Drama>. – Назва з екрана.
29. Плющ О. Л. Сповідь: Новелістика. Повість. Драматична фантазія. Поезія. Листи / О. Л. Плющ. – К.: Дніпро, 1991. – 366 с.
30. Рильський М. Ніцше / М. Рильський // Бібліотека кошового писаря. – Режим доступу: http://pysar.net/virsz.php?poet_id=58&virsz_id=11. – Назва з екрана.
31. Сосновський М. Ідеологія «чинного націоналізму» Дмитра Донцова / М. Сосновський // Націоналізм: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 628–674.
32. Сріблянський М. Порожнє місце / М. Сріблянський // Українська хата. – 1913. – № 4–5. – С. 300–307.
33. Ткаченко А. «Здобудем людських прав»? / А. Ткаченко // Слово і час. – 1991. – № 12. – С. 8–12.
34. Ткаченко Р. Ніцшеанство в художній практиці О. Плюща / Р. Ткаченко // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених України. – 2003. – Вип. 4. – С. 111–115.
35. Українка Л. Лист до А. Ю. Кримського. 9-го лютого 1906 р. / Л. Українка // Зібрання творів: у 12 т. / Леся Українка. – Т. 12. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 154–156.
36. Філософія Ф. Ніцше і сучасність (до 160-річчя від дня народження) // Філософсько-антропологічні студії 2005 / відп. ред. В. Табачковський. – К.: Стило, 2005. – 336 с.
37. Франко І. Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах / І. Франко // Зібрання творів: у 50 т. / Іван Франко. – Т. 31. – К.: Наук. думка, 1981. – С. 33–44.
38. Христюк П. В. Винниченко і Ф. Ніцше / П. Христюк // Українська хата. – № 4–5. – С. 275–299.
39. Шумило Н. Микола Євшан / Н. Шумило // Критика; Літературознавство; Естетика / М. Євшан. – К.: Основи, 1998. – С. 3–11.
40. Яковенко С. Романтики, естети, ніцшеанці. Українська та польська літературна критика раннього модернізму / С. Яковенко. – К.: Критика, 2006. – 296 с.
41. Tarnawsky M. Modernism in Ukrainian Prose / M. Tarnawsky // Harvard Ukrainian Studies. – 1991. – Vol. XV. – № 3/4. – P. 263–272.

T. Lyutyi

UKRAINIAN NIETZSCHEANISM

Basic principles of “Ukrainian Nietzscheanism” and its emergence on the edge of XIX–XX centuries are explored in the article. The author researches historical, cultural, ideological and artistic dimensions of the reception of Nietzsche in Ukraine.

Keywords: Nietzsche's philosophy, Ukrainian modernism, critique of culture, nationalism, individualism.